

מאיר בר-אילן

בעקבות זיופיו של פירוקוביץ

דן ד"ר שפיירא (עורך), מצבוח בית העלמין של היהודים הקראים בצ'ופוט-ק'עה, קריים: דו"ח משלחת אפיגרפית של מכון בן-צבי – קובץ מחקרים, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים תשס"ח, 536 עמודים.

דאמר מר: בעון חיים – מתום מתחטטין.

רש"י: מוציאין תנקברים מקבריהם.

יבמות סג ע"ב

שמו של הספר אינו מבטיח טובות: היעדר בתי קברות הוא עניין לארכיונאים, לכאורה, ותלומתו לעבר נראית שולית. ברם, למינוי של הספר הניצב לפנינו לספרי בתי-קברות אחרים מסתיים בשם הדומה. מעבר לכך, ספר זה שונה לגמרי מספרים המתעדים בתי קברות, והוא מציב רמה חדשה בחובנה היסטורית-תרבותית בהקשרה הרחב תוך הבנה לשונית גיאוגרפית ומודעות לפרטים הקטנים, לקשרי אסיה ואירופה (מזרח-מערב) לקשרי האיטלאם עם אירופה (רומ-צפון), ועוד. בקיצור: היסטוריוגרפיה במיטבה.

ספר גדל-מידות זה נוצר משיחותי פעולה של קבוצת חוקרים עליה ניצח, פשוטו כמשמעו, דן שפיירא, והוא מלווה בתקליטור המכיל תמונות מסוגים שונים, ומלט מפות. הספר גדוש פרטים ופרטי-פרטים, פרקים ותת-פרקים, נספחים ואף תדנספת. כמודומה שאם יתואר הספר כעבודה אינטרודיסציפלינארית, יהא תיאור זה על דרך ההמצחה, תיאור שאינו מביע את רוחב הדעת המשתקף מכל דף ודף בספר זה. שילוב של מחקר סינתטי עם מחקר אנאליטי, מודעות היסטורית משולבת בחובנה גיאוגרפית (הן מאקרו והן מיקרו),

דבר שהוא שאדם אודב". נמשיך איפוא ונאמר: יש אנשים האוהבים את חיל הרגלים יותר מכל דבר אחר, וכשבילים חיל הרגלים הוא הדבר היפה ביותר על הארץ השחרורה: אני, ספנו, מעדיפה את מאור פניה של אנקטוריה, וכי. ברוגלי לא טעה כאן בהרגומו – אולי משום שלמד קצת יותר יוונית ממתחם בן, ומשום שלא הניח כרכר הלמד מעניינו שעליו ללמד את ספנו מה לכתוב.

"דקדוקי עניות?" "פרנסיות?" אם כן הדבר, למה למתחם אפילו להשתדל ללמוד יוונית ולקדוא מה שכתבו חוקרים ומפרשים יודעי דבר? מודיע לא לתרגם, סתם ככה, ברוח הקודש, ללא הטכסט המקורי – או, לכל היותר, בעזרת כמה תרגומים שלא נגשו בפדנטיות? או שמא תפקידו של מתרגם הקודא יוונית לתת למשורר/מבקר המתחנן את יזמורי הגלם? – ומכאן ואילך הוא, המתחנן באלפי ישראל, יפסוק לנו למה באמת התכוון המשורר שאת שפתו לא טרח ללמוד?

מדובר בפרשת חייז ומעשיו של אברהם פירקוביץ (1874-1948), דמות-מפתח בקהילה הקראית במאה ה-19, אדם אשר פרשת חייז ועלילתו כבר פורסו לא מעט מחקרים. פירקוביץ היה מלומד ואיש-ספר, בעל מודעות היסטורית עמוקה, חייז, בעל בתי-דפוס, סוחר בכתיב-ידי (שורד ספרים לעת-מצוא) ואיש-מדון. בקיצור: דמות צבעונית בעלת מוז סוער, אשר שימשה כעבר ועד היום מושא לבחינה, אדם שהיז לו זכויות וחובות כאחד. בשל מגמתו להוכיח כי הקראים חיו בחצי האי קרים עוד מימי בית שני, הוא פרסם כתב-ידי ומצבות קבורה שחלקם אמיתי וחלקם מזויף או בדוי. פירקוביץ שחזר את העבר והציג את הגליונות – חלקן: 'תגליות' – כעבודות היסטוריות במגוון רחב של פעילות-יצירתית, אשר עשויה לזכות אותו בתואר המפוקפק: 'דהיסטוריון הפוסט-מודרניסט הראשון'. בשל מעשיו של פירקוביץ, אריכות-ימיו וחריצותו, כמו גם בשל כישוריו האחרים, ניתן בקלות לטונן אותו כאחד מגדולי הזיפנים שהיו בכל הדורות.² והנה, קרה לפירקוביץ מעין מה שקרה למלך מידאס, אך שנגע בו פירקוביץ הפך ל'מוזה' מבחינה מחקרית (אף אם הוא עשה מהו זהב – עמ' 36). עד אשר קשה מאד לדעת מה אמת ומה שקר ברבריו. עובדה זו מפורסמת במחקר, וכל החוקרים הרימו ידיהם וסברו כי לא ניתן להבחין בין אמת ושקר במעשי פירקוביץ, ולנוטב להניח לדברים כמות שהם. ואכן, כזה היה מצב המחקר במשך עשרות רבות של שנים.

בניגוד לקודמיהם, באו שפירא וחבורת חוקרים כשהם מצוירים בקצו וכריעות אשר מאפשרים להם נגישות למקורות הראשוניים. תחת שרביטו של שפירא פעלו החוקרים במשך שנים רבות להבהרת מעשיו של פירקוביץ, וניתן לראות בספר שלפנינו מעין עבודת-חקר משטרתית בה נחשפים מעשי התרמית של החשוד אחד לאחד: הערות מוצלכות ממקורות שונים, נבדקות הגרסאות השונות,

A. Grafton, *Forgers and Critics*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990.

אחרות ליעד לשוני המקיף עשרות שפות ולהגיגים, דיאלקטיים ושפות נשכחות, עומק תרבותי, אפיונאפי, ועוד ועוד. מדובר במחקר מהסוג הקלאסי (קרי: כמו שמקובל היה באירופה שלפני מלחמת העולם השנייה), שכל אות וכל נג בו משדרים למרות חריצות הספר מטייתם בכיבולרופיה עשירה בת למעלה מ-700 פריטים הכתובים בשפות רבות.¹

ואכן, התכונה המודקדקת לעין מתוך עיין בספר זה היא שמחברו הוא פול-גלוט אמיתי, המגלה שליטה וידיעה בשפות רבות בצורה חסרת-הקדמים: תורכית על להגיה השונם, מונגולית, טטרית, ארמנית, גרודינית, פרסית, ערבית, רוסיית, אלנית, יוונית, פולנית, ליטאית, אידיש, גרמנית וצרפתית (טוב, אנגלית – זו כבר לא כשירה). לא התרכזה כאן הקומפוזיציה (עמ' 446), ואף לא קריאמיות (עמ' 421, 438), כי אלו הן כבר עניין של מה-בכך, ועדיין לא מהצה העושר הלשוני: ציבצבאשית, או גוויית, "ביבליוטית-אמצעית-פולנית" (עמ' 448) ועוד ועוד. מעט מאד אנשים יכולים היו לתאר את שפת אמו של פירקוביץ כ"גיב גליצית-לוצק של השפה הקריאמית" (עמ' 239, הע' 159). אמנם, עד עתה לא חסרו מלומדים רשונות עם תחומי הידע האחרים לצורך האינטואיציה של הלשונית הרשונה לא היתה בה הדוקה כמו שגיכר בספר הגעה להוכחה היסטורית חדשה לא לאור כעבודת-צוות, ואין זה דבר של מה לא. זו אף זו; הספר יצא לאור כעבודת-צוות, ואין זה דבר של מה בכך. המנוע מאחורי הכל, העושה והמעשה הוא דן שפירא, והתוצאה הסופית – גם אם היא מיועדת ל'מיטיבי-לכת' – ראויה לכל שבת.

יותר מאשר מתאר הספר מצבות של אנשים מתים, הוא עוסק בפערות ומעשיהם של אנשים חיים בעבר, וכתה הקבורה אינו נקודת המסע של הסיפור, כי אם, אדרבא, נקודת ההתחלה. אף אם הספר עוסק בנושאים רבים הכרוכים בתולדות הקריאים בחצי האי קרים, הרי שמגמתו העיקרית היא לפתור תעלומה שהחלה לפני כ-170 שנה, אשר יש לה השלכות על המחקר ההיסטורי עד היום (עמ' 103-104).

1 לעמ' 33 יש להוסיף את הספר הבא: יהודה בר-אילן, *מפני לבני רשף*, ירחב תרש"ט.

למהציא 'תולדותיה' כביכול, בין אם של אדם פרטי ובין אם של קהילה שלמה, שלא היו ולא נבראו.

תחינת הקיימת בתחום המחקרי שבחר לו שפירא היא מגוונת: ראשונה דתי, המשכה מדעי, וסופה אונישמי, ואך מתימצע יכולים לומר כי הם לחמו בכל החזיתות הללו. שפירא לחם (לעתים נדמה שהוא רואה עצמו כלחם מלחמת-מציאות), בעולם רווי הורפתקאות (עמ' 83-91), תוך שהוא צולח ים של רעל, שקרים ויצרים אפלים באמצעות ידע רב-אנפין ושליטה ללא מיצרים בכל אחד מהעניינים בהם הוא עוסק. ניכר מן הכתוב שבהזדמנות זו או אחרת עתיד שפירא להוסיף עוד כונה וכונה על מה שכב ער כה, כמעין המתגבר. אחר מישי' זה יהפוך בעתיד לתחום עיקרי עבור חוקר זה וצוות החוקרים 'משי' זה יסרכו להקים את סוכת הכוזרים הנפלת, הרי אלן הם האנשים.

ספר זה הוא תשובה ראויה ומשמעותית כנגד פסאודו-חוקרים והשקפות פוסט-מודרניות המערדפות תיאוריות על פני עובדות, במיוחד מאחר וקשה מאד להשיג עובדות אלו. שפירא החברותו מצייר בכל דף מדפי של הספר כי הם דוחים השקפות אלו ומציגים מחקר של ממש. שפירא אינו חוסך כל מאמץ, ולאורך שנים רבות, כדי להשביע את תאבונו האינטלקטואלי הבלתי-נלאה; הכל כתוב בדייקנות, בתבונה וברעמ. יתר על כן, שפירא מחייה מחים בספרי חקירותיו כחבי היד המתים וכביח הקברות – הוא המכונה 'בית החיים' – מעלת את המתים ובני הקברות – הוא המכונה 'בית ומלכב את עמדותיהם ואת מחלוקותיהם, גם אהבם גם שנאתם גם קנאם. באותה הזדמנות שפירא מגלה כי אנשים מסוימים לא היו ולא נבראו (עמ' 245), והקברים והכתובות השונות הופכים עבורו למכשיר רב-עצמה: מחייה וממת כאחת. שפירא מחטט בקברים לא רק כדי למצוא את האמת, אלא מציג את המתים כמעורמהם האינטלקטואליים; פסאטס גבר על מדרזה (לא בקסמים, כי אם בעבודה קשה).

ומצעות דרכי-פעולה אפשריות של גיבורי המעשה. שפירא וחבריו חושבים על האלכי האפשרי של העבריין (עמ' 71), ולעתים ניכרת אכזבה כי אין כוחם להאשים אותו (עמ' 66). שפירא כתב את ספרו בירוריים, כראוי לכל דיון משפטי שנועד להפליל אדם (אף אם הלך לעולמו לפני שנים כה רבות). קריאת הספר אינה קלה, שכן שפירא מודע לכל ההיבטים האפשריים, מן הגרולים שבהם ועד לאחרון הפרטים: החל מעמדה פוליטי והעדרות מלכתחילה, עבור למלחמות וכיבושים, וכלה ברכילות הנודעת על קשרי הרומנטיים של פושקין. קורא המוכן להשקיע בקריאה הספר, ולהתעלם מהסגנון המשפטי היבש – "זה מתבקש, מיטטר ווטסון" – ימצא לפניו ספר בלשי מן המעלה הראשונה.

שפירא, בעקבות גיבורי פירקוביץ, בחן וברך אלפי קברים, ועיין וברך בכתבי-יד לאי-מספר כדי לגלות את 'האמת המדעית' ברמות מידע שונות, ושכבות-עבר שונות, החל מן המאה ה-19, עבור לימי הביניים, וכלה במאות הראשונות לספירה (ובסדר הזה דווקא). הכל כתוב בכיקאות מופלגת תוך שזירת אלפי פרטים ופרטי-פרטים (לעתים) עד כדי טרונות) לכדי היגה משמעותי ורב-רושם. את ייעותיו חולק שפירא עם קוראיו בנדירות, לעתים מוגזמת. את שליטתו של שפירא בתולדות חייו של פירקוביץ ניתן לכוון במלה 'מדוימה', עד כי נדמה כי אם יכולים היינו לעמת את פירקוביץ הנתון עם שפירא החוקר, היה ניכר שהחוקר מכיר את פירקוביץ יותר ממה שהחוקר מצליח לזכור. השליטה הדקדוקית באלפי הפרטים מציגה תערובת חסרת-תקדים שיוצר חוקר-משטרה בסבלנות אי-אין, והכל בשמה של האמת המדעית: להפליל את פירקוביץ.

ספרו של שפירא נועד לשרש מן המחקר יצרות שהוצגו כעובדות על-ידי זייפנים ושלטנים, ובשל אידיאולוגיות מסוגים שונים. כיוון שדעות שפירא מתלכות במחקר מזה כ-170 שנה (עמ' 26), וכא שפירא פותר תלומה כה ישנה, אין אלא לקבוע בפסקנות כי יש לראות בספרו פריצת דרך מחקרית, הבנה מחודשת ביחס לנתונים שעד כה עמדו למעצבה מבלי שניתן היה לדעת מה אמת ומה שקר. גם כאשר המגיע לשקר אינו ברור (כגון מתי נסע פירקוביץ למזרח התיכון – עמ' 29, הצי' 179), עדיין מסתבר כי אנשים שונים נהגו

לגלגלי. אין מסכנת כי פירוקוביץ פעל סמוך למחצית הראשונה של המאה ה-19 בשעה שמדעי היהדות היו בחיתוליהם, ופירוקוביץ עצמו לא היה יותר מאשר אוטודידאקט; מוכשר מאד, ביבליופיל, אבל אוטודידאקט, וכל אדם אינו אלא תבנית נוף זמנו ומקומו, גם אם יתאמץ להכתיש זאת.

לאור זאת, היתה סיבה לחשוב ששפירא ינצל את מדעי היהדות ככלי-יעור לביהיג'ה מעשי של פירוקוביץ מלפני כ-170 שנה, אך למעשה אין הדבר כך. נכון הדבר כי מדעי היהדות, כמו כל תחום מדעי אחר, סובלים מבעיה כזו או אחרת, ויש בהם גם כשל פנימי מוכנה. יחד עם זאת, דיון מחודש במעשיו של פירוקוביץ אמור היה להציג בפני הקורא תשובות שונות, אלא ששפירא לא שאל את השאלות האלו – ולא מפני שאיננו חקרן – וממלא מהקבל רושם שבחינת המצבות אינה מוגלכה לכיוון ברור. כך, למשל, דן שפירא באופן שבו חקר דוד כוכבוב את מצבתו של פירוקוביץ (עמ' 80-81), אלא שבהערד נקודת-משען ארכימדיא אין הקורא למד דבר, למעט הערכתו של שפירא כי "שיטתו (של כוכבוב) נופלת לאחור בריקה". שפירא הצטרף לעצמו יעודי-מחקר רבים – לעתים נדמה: רבים מדי – וכתוצאה מכך עשוי שפירא יהיה פירוקוביץ למצוא נחמה בעובדה כי לא תפשו אותו בכל שקריו אלא רק בחלקם. כך, למשל, טוען שפירא כי פירוקוביץ "בכל המקרים שהיה כתוב המשת אלפים, שיפץ המזיף לארבעת אלפים" (עמ' 93), ותמה אני אם עמדה זו עומדת בפני ביקורת. הכל יודעים כיצד הופכים ד' לה', אך איני יודע איך אכן מסתתרת בה' תהפוך לד'. (אלא באותיות בלטי, הנחה בלתי סבירה בעליל במצבות אכן). שפירא אכן מתייחס לסתימת-מלט (עמ' 96, הע' 35; עמ' 283, הע' 331), אלא שהסתמכות על טכניקה זו נראית מסוכנת מאד לזיפן ששיטתו מבוטסת על הקדמת תאריכים.

ואולם, בהתאם למודט שהטיל שפירא על שכמו, לבחון את כל שקריו של פירוקוביץ, אמור היה שפירא לשאול שאלות פשוטות, ביחס לאגני זכרון, שאלות שמשום מה הוא לא שאל. לדוגמה: החל ממתי כותבים יהודים על מצבות מה הוא לא שאל. לדוגמה: החל צוררה בפרו החיים" (על-פי: "שמי" כה, כט)? החל ממתי מבייגים יהודים בין פרט קטן (ערך גימטרי של התאריך ללא האלפים),

על מצב המתקן

כחיה אורבת לטרף כך שפירא וחבריו בוחנים ובודקים את פירוקוביץ, אלא שבלהט המחוקק נשכח מהם שאין בודדים בעולם המדעי היום מרחיבים לפולמוס המדעי הישן. שפירא אינו פותח בסיכום מצב המתקן, לאשורי, תחום אותו הוא יודע יותר מכל אחד אחר, ואין הקורא יכול לדעת את הנימוקים לפיהם נדחו ממצאי פירוקוביץ על ידי ריינארד, הרכבי, תולולסון, שטראק ואחרים. שפירא, המוכן לטבעת בים של פרטים וכלב שיהלך נתון ביחס להייו של פירוקוביץ, אינו מצניג בפני הקורא תמונה שלילמה ביחס לבעייתיות במחובות המצבות. אותן טיפק פירוקוביץ בספרו.³ הקורא את ספרו הגדול של שפירא מהרשם שפירוקוביץ מראשם בשיבוש המחקר על-ידי המצאת נתונים שקריים, כגון 'שפירא' אותיות שונות לצורך הישוכי גימטריה, היצר תאריך קודם, או תוספת מלים לצורך מטרה דומה. יצוין מיד כי שפירא אינו בוחל בכל מאמץ, קשה ומפחד ככל שיהיה, כדי לספק נתונים לקורא, ומאמציו מונעים מסיבה מדעית בלבד – בניגוד לכמה מקורמיו בפנייה זו. אין הוא רק מכתה רגליו בספריות וארכיונים למיניהם, ואין הוא מסתפק בחינה מדוקדקת של המציבות המקוריות (וניסיונות לאתר מציבות מקוריות שנעלמו כרבות השנים), אלא מוכן הוא אף לתרגם מאמרים מדעיים מרוסית לעברית על מנת להבהיר בפני הקורא את כל עלילותיה ועלילות-המשנה של פירוקוביץ, ורבות הן עד כי קשה למנות את כולן.

מסיבה זו, מפליא בעיני ששפירא אינו דן באופן מסודר במוצג מספר 1' בכרב ההאשמה שהוא מכין לפירוקוביץ: ספר אבני זכרון, שפירא בקי מופלג (גם) בספר זה, ועל כך תמהו שאין הוא מנסה לכתוב באופן מרוכז את הבעייתיות העולה מתוכו. היסטוריון מנוסה שיעיין בספר יגלה מיד מספר תמיהות, אותן ניתן לסכם בהתאם לסוגייה במסכת גיטין י ע"ב: "שטר המזויף מתוכו". כלומר, חלק מהנתונים שסיפק פירוקוביץ הם מפורוכים בעליל, וטופו של כל זיפן

3 א' פירוקוביץ, אבני זכרון לבני ישראל בחצי קירים, חסר מקום דפוס (יילנה), חסר מודט (תול"ב=1872).

בהתפתחות סטטיסטית בלתי סבירה של המצבות ביחס לחקופות השונות. ברם, אם דבריו היו מובאים בפני בית המשפט, היה פירקוביץ מוגן על עצמו בטענה כי הוא עסק רק במצבות בעלות הכתוב, והן מיעוט מכלל המצבות, וממילא מוסרת הטענה בעלת האופי הסטיסטי-דמוגרפי (טענה לה מודע שפירא – עמ' 114). פירקוביץ (באבני זכרון, עמ' 200), טוען כי פרסם אחד אחד בלבד מכלל המצבות, והואיל וציין בספרו 564 מצבות, בעוד ששפירא וצוותו משוכנעים שמספר המצבות קטן בהרבה, ממילא עולה שאלת האותנטיות של האהוז הגבוה של המצבות עם הכיתוב, וכמיוחד עם הכיתוב המפורט. מצבות אלו מצוירות גם ביוזר לשוני, ואף ביוזרים אחרים, ולצער הרב שפירא נמנע מלדון בהם.

למען הסר ספק: שפירא לא התיר אבן על מקומה, ושיטתו בהשיפה הזיופיים, לה הוא קרא "שחזור שיטתי" או "שחזור גורף" (עמ' 95) מבוססת על הצלבת נתונים משני סוגים: אילנות גניאלוגיים מזה, ומיקום המצבות מזה. ברור, אפוא, שאין כאן 'שחזור גורף', שכן בשיטה זו אין אפשרות לברר את האותנטיות של שמות חרד-פעמיים מזה ושל אבני-מצבה שנעלמו או שמקימוז אינו ידוע מזה. כלומר, שפירא עבר קשה, אך עדיין לא מיצה את הנתונים, ועדיין יש מצבות אשר יכול להפריך את דבריו בוודאות. אין פירושו של דבר ששפירא יוכל להפריך את דבריו בוודאות. אין פירושו של דבר שפירקוביץ יצא צדיק, אלא שנרמה, שלמרות מהקור המעמיק של שפירא עדיין נותרה בקעה לחוקרים שיבואו אחריו ויכתו את מצבותיו של פירקוביץ כטיעון של שיטת מחקר נוספת.

הערות והיקונים קלים

בעמ' 22-24, 38, דן שפירא בכתיבת שמצא, כביכול, פירקוביץ, לפיה מוצאם של הקראים בגלות הושע בן אלה בימי שלמנאסר. קרוב בעיני שזיופו זה של פירקוביץ נעשה בהשפעת הסיפור על תולדותיהם של

לפרט גדולי (ערך) גימטרי של האהוז עם האלפנים)? האם התקיים אי-פעם מניין לגלותו? האם ההבדלים בין המצבות הקדומות כביכול לבין המצבות המאוחרות ניכרים בתאריך בלבד? באיזו מידה דומות נוסחאות המצבות שהציג פירקוביץ, מצבות שייצא עלהזן עזרי, למצבות שנתמלו בתחירת ארכיאולוגיות? וכו' הדבר שאין בריעני קורפוס של מצבות יהודיות, בודמה לקורפוסים אחרים של אומות העולם, אלא נתונים חלקיים בלבד.⁴ ואולם מחוקר בשיעור קומתו של שפירא ניתן לצפות שיעשה עבודה השוואתית, ולו גם בעלת אופי חלקי (כה החל בעיזן מספר פרטים בעמ' 93), על מנת להסיר ספק כי אכן פירקוביץ ברה מליבו מצבות, ואף אם הן קיימות באופן פיס, ונראות עתיקות, אין פירושו של דבר כי הן עתיקות באמת. אם בראשית המחקר די היה בהנחת ראש ביחס לטיעונו של פירקוביץ כי הכל אותנטי, הרי שבימניו יש מקום לבחון את העניין מתוך גישה עניינית נטולת סקפסיות. יכול או לא יכול להיות?

ואכן, שפירא בתן הויטב הן את הכתובות כפי שהתפרסמו באבני זכרון, והן את הממצאים בשטח, ורעתו מובאה כטון נחרץ. כנתי: "מתוכן רק אחת עשויה להיות אותנטית... אף אחת מתוכן אינה אותנטית" (עמ' 95), אלא ששפירא לא נימק את קביעתו. שפירא בתן הויטב את כל קודמיו, כמו גם את מניעיהם הגלויים והסמויים, ואי אפשר לומר עליו שמדובר בה'התרשמות אישית', אדרבא, מצופה היה ממנו שייציג בפני הקורא את שיקוליו, ויסיביר מניין הוא יודע כי הרוב הגדול מזויף. אחד מטיעונו של שפירא להיעדר אותנטיות נערך

4 Pieter W. van der Horst, *Ancient Jewish Epitaphs*, Kampen: Kok Pharos, 1991; ד' ספירא, 'סקירת *Ancient Jewish Epitaphs* 97-103; היקף לוי, כתובות קבר יהודיות בארץ ישראל, ציון, נט (תשנ"ד), עמ' 103-97; היקף לוי, כתובות קבר יהודיות בארץ ישראל, מחקופת הבית השני, המשנה והתלמוד, עבודה לשם קבלת התואר מאסטר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, תשנ"ח; י' שטרן, 'מצבות חדשות מנוצרי (אוסף מוסיקי)', תרביץ, סח, ב (תש"ט), עמ' 185-177; C. Colafemmina, Hebrew : 177-185; Incriptions of the Early Medieval Period in Southern Italy', in Bernard D. Cooperman and Barbara Garvin (eds.), *The Jews of Italy: Memory and Identity*, Bethesda, Maryland: University Press of Maryland, 2000, pp. 65-81.

ממש בין מי שמוכר את כתבי-היד שלו לספריית המלכותית בסנקט פטרבורג לבין מי שמוכר את כתבי-היד שלו לספריית הקונגרט בוואשינגטון (כמו גם כתבי-יד נוספים שהגיעו בסופו של דבר לספריית ה-I.T.S.). מדובר בפעילות עסקית ולא בפעילות נוסטלגית. בעמ' 62, חזר מאמר משנת 1927 שכתבו חזרה ברשאית-היכות בלבי: I.Z., אשר כתב מאמר החרום באותם ראשי-היכות בשנות זלטימס התפרסם בתוך-פורקולור ורב, בשם יהודה-ליב אבידע.

בעמ' 78-81 דן שפירא, בספת, בלוח כוכביה, היינו לוח משוער על-ידי הקריאים (ר' דוד כוכביה וכו' מודכי), השערה שנועדה לחזק את האוטנטיות של הכתובות על המצבות אותן מצא, או המציא, פרקוביץ. ההצעה היא כי בעוד שלוח השנה שלנו מחושב לפי מולד בהר"ד (=מולד הלכנה הראשון אירע ביום ב' ה' שעות ור"ד חלקים), לוח השנה לפיו חושבו המצבות חושב לפי מולד ו"ד (=יום ללוחות השונים. דומה שהצעה זו נבנתה על סמך המידע שהיה קיים בפני המחבר (כוכביה, לא דוקא פירוקוביץ), ביחס לשוני שבין לוח השנה של אנשי מזרח, הם בני כבל, לבין אנשי מערב, הם בני ארץ-ישראל⁹. אין צורך לדון בפרשה זו, אך יצוין כי במהלך הדורות נהגו בקהילות ישראל על-פי לוחות שונים, וגם במקרה שנמצאו מצבות אמתיות, כפי שנמצאו בצוער, קיימים לכטים שונים במחקר ביחס לאופן חישוב השנים, ומכאן שהטיפול בסוגיה זו מצריך זהירות כפולה (מה עוד שהקריאים חלקו על הרבנים גם בשאלת הלוח, ועדיין במאה ה-10 הכיר רב סעדיה גאון לערך עשרה לוחות-שנה יהודיים שונים).

בעמ' 343-344 דן שפירא בהתייגרות הכוזרים והוא כותב כך: "אננו יודעים הרבה על ממלי החופשה, ולא על אופיה, אולם לדעת החוקרים רבים, לא היה זה התחלת היהדות הנורמטיבית". אכן, מ' מרגליות, מועדים וצמות בארץ-ישראל ובכבל במקומות הגאונים, ארשת, 9 (תש"ד), עמ' רד-רטו (ישל למחוק את הכתוב אצל שפירא, עמ' 78, חצ' 450).

יהודי קוצניץ, כפי שפורסם הדבר כבר ב-1790, ויש סיבה לחשוב שאדם מלומד כפירוקוביץ הכיר עדות זו.⁵ בעמ' 26 מעניין שפירא למלות ההאשמה: "אשה חדשה הנואפת בביה הענזיה" משמעות פוליטית. דומה כי מוטב לדאות בהן האשמה מהדרגה החמורה ביותר בהתאם למטפורה החלומית ברחם לכלה הנואפת בימי חופתה.⁶

בעמ' 37, חצ' 237, מוזכר ספרו של חוולסון על הצבאים (לפי שפירא: צָאבָאִים), כמו גם ספרים: *מתאב אלמלאה אלכנשה*, מקובל במחקר לתרגם שם זה כ"התקלחות הנכתי", וכך גם חרגמו שפירא, אלא שלתעתי החרגום הנכון הוא: "התקלחון הנכתי". לעניין זה-יש קשר הדוק עם חקירי של מורה נבוכים, ולא כאן המקום לדון בכך. בענייני של המשומר כותב שפירא כי "התנצר חוולסון – לכל הדעות, מתוך אמונה נכה". ברם, דוקא כאן יש להטיל ספק אם התנצר האיש מתוך אמונה נכה, ולא בשל תפוצ במשנה אקדמית, וקשה לקבל את "לכל הדעות", כי חוולסון עצמו התכחש לדעה זו, אף אם בכריחנות-דעת.⁸

בעמ' 49, חצ' 308, כותב כך: "בשנת 1910 רכש דיינארד, כנראה כחוקר נוסלגי אחרי פירוקוביץ, אוסף כתבי יד שומרונייים בשכם, המהווה כעת את האוסף השומרוני של ספריית הקונגרט בוואשינגטון". ברם, ברור לגמרי כי את פעולתו של דיינארד אין להגדיר כמעשה בעל אופי נוסלגי. דיינארד למד משהו ממורו הרודני (באותה תקופה), וכמורו היה ביכליפיל וסוחר בכתיב-יד. שניהם הרוויחו רווחים משמעותיים בעסקיהם, ואין למצוא הברל של

5 נ"ה וייל, 'מגיד חדשות', המאסף, ו' (תק"ז), עמ' קכט-קס; מי בר-אילן, ספרים מקוצניץ', פעמים, 52 (תשמ"ב), עמ' 74-100.
6 מי בר-אילן, 'עשרה חתנים, מהדודת שלישית בני ברק תשס"ז', עמ' 146-135.
7 ר' חוולסון, מאמר החמיו (תרגום: ח"י גורלאנד), ליק תר"כ"ד, עמ' 23.
8 Tamara M. Green, *The City of the Moon God*, Leiden – New York – E.J. Brill, 1992, p. 187.
9 ש"ל ציסרון, מאחורי הפרגוד: מומרים, בוגרים, מתכתשים, וילנה תרפ"ד, עמ' 7-34; ש' גנצברג, משמרים אין צארישן חולאנד, ניו יורק תש"ז, עמ' 156-159.

בכותרים. מפאת הקיצור לא נאמר אלא זאת שהפסילה היתה הדדית, והרובנים ראו בקריאים ממוזרים.¹² במהלך חספר חזון השימוש במלה "כיתנים" (כנות: עמ' 402), חזו טענות המלה הנונה היא כיתניים (ולמקפידים: כתיניים). טעויות דפוס: דומה כי אין אפשרות לספר בהיקף ובפרטים כמו זה המונה לפנינו שייצא ללא כל תקלה, אלא שבמקרה זה גילתה תוצאת הספרים הזונה מטרומה. להלן מבהר דוגמאות: עמ' 1 צריך להזיח (להלן: צ"ל) הסבוכות; שם צ"ל האימפריה; עמ' 3 צ"ל 1785; עמ' 9 צ"ל עבודתו; שם צ"ל אקרוסטיכון, לפי הצורה העברית ובה שיכול אותיות. ולא ה'נכר' המקורי: ארכי-סטיכון (=ראשי-שורות); עמ' 12 צ"ל כביכול; שם, בהע' 64 שנתיים; עמ' 22, הע' 135 צ"ל פירוקוביץ; עמ' 24, הע' 143 צ"ל ערד; עמ' 29 צ"ל במאמר המשיך; עמ' 33 צ"ל רבות; שם, הע' 210 צ"ל שלפרייה; עמ' 34, הע' 217 צ"ל וכו'; עמ' 35 צ"ל ולכן לא ענה; עמ' 39 צ"ל נומוקים; עמ' 40 צ"ל על רקע; עמ' 48 צ"ל שהצליח... ההשודות; עמ' 56, הע' 395 צ"ל בריח המעצות; עמ' 57, הע' 359 צ"ל 1837; עמ' 68, הע' 395 צ"ל זרות משעיר למו; עמ' 75 צ"ל שהתבררל; עמ' 105 צ"ל העולה על הנרפס; עמ' 110, הע' 87 צ"ל הטבח; עמ' 36 צ"ל הע' 65 צ"ל פירוקוביץ; עמ' 521 צ"ל פירוקוביץ; עמ' 538 צ"ל edit... הכרמל; עמ' 541 צ"ל מסמכים. הוכחו כאן דוגמאות בלבד, וברור שאף אם ניתן להלות את חלקן במחבר, הרי שאין הן תוצאות את המאמץ הרב שהוקדש להכנת חספר ומהוצאת ספרים אקדמית ניתן היה לצפות ליותר.

12 מי קורינודי, מעמדם האישי של הקריאים, ירושלים תשמ"ד: M. Bar-Ilan.

The Attitude towards Manzerim in Jewish Society in Antiquity', *Jewish History*, 14 (2000), pp. 125-170.

משפט זה מנוסח בהזיחות הראויה, אלא שלטעמי ניסוחו זה נובע מהזיחות-יתר. ברור שהמונח 'חוקרים רבים' נועד להוציא מעט חוקרים הסבורים אחרת, אלא שלטעמי אין הם חוקרים כלל, וכוונתי לא בשיעור קומתו של שפירא. כלומר, חסרי-ידע בהיסטוריה, שרלטנים ברמה כזו או אחרת של כיסוי אקדמי (מפרופסור לסוציולוגיה ועד פרופסור לקולנוע), כתבו על התומים בהם אין להם מושג(1), וכל זאת בשל איריאולוגיה המניעה אותם. מוטב היה לשפירא לנסח את דבריו בצורה התלטיית, ולקרוא לילד בשמו. לא נותר אלא להוסיף שלרעת מומחים לדמוגרפיה בעת העתיקה ובימי הביניים, במאות ה-6-7 היה שפעל עולמי באוכלוסייה, וברור, לפיכך, שמשפטו היהודים המוקדמים (קרי: רבניים) היה נמוך,¹⁰ ובשל מצב המתקף הידרד בתחום אקדמי זה קשה לקבוע את מספחים. באותו מקום, ביחס לקריאים, כותב שפירא בהערה כך: "המטרות על השלב של הזיחות היסטוריו-אית, הטבעית, עוצבו... כעין צורה מטיימת של יהדות" במשפט זה יש להמיר את המלה "הטבעית" במלה "היסטורית". שכן המלה $\sigma\tau\alpha\rho\chi\epsilon\iota\sigma$ ביוונית פירושה יסוד (של הקוסמוס, אך גם של דבר אחר), אותה חלק מסדרה, תו, ועוד.¹¹ בעמוד 345 כותב שפירא הערה ארוכה ביחס לכך שהקריאים לא אפשרו גיור, וכתוצאה מכך הם ראו ברבנים ממוזרים, וממילא גם

10 J. C. Russell, *Late Ancient and Medieval Population* [Transactions of the 10 American Philosophical Society, 48/3], Philadelphia 1958, pp. 80, 139-141; M. I. Finley, *Manpower and the Fall of Rome*, Carlo M. Cipolla (ed.), *The Economic Decline of Empires*, London: Methuen, 1970, pp. 84-91; B. H., Slicher van Bath, *The Agrarian History of Western Europe: A.D. 500-1850*, London: Edward Arnold, 1963, p. 80.

G. Dellling, $\sigma\tau\alpha\rho\chi\epsilon\iota\sigma$, $\sigma\tau\alpha\rho\chi\epsilon\iota\sigma$, G. Friedrich (ed.), 11 *Theological Dictionary of the New Testament*, VII, Grand Rapids, Michigan: W.M. B. Eerdmans Publishing Company, 1971, pp. 666-687.

סיכום

מי שגדל מנעורתו על המחקר בכלל, והיה מודע לבעיית המחקר של תולדות הקראים בפרט, שמו של א' דינארד הילך עליו קסמים, א"א הרכבי היה גיבור האינטלקטואלי, וספרו של ה' שטראק עדיין נחשב לספר-יסוד בתחום-מחקרו – כמו כותב שורות אלו – אינו יכול אלא להתרגש למקרא ספר זה. מי שנחשף לתעלוליו של פירקוביץ רק עתה, עשוי למצוא לפניו ספר יבשושי הטובע באלפי פרטים, והישגו האינטלקטואלי – כמו אלוהים – מצוי בפרטים.

כותם של בודדים בלבד יעמוד להם להקוף ולעכל את הדע הוחב המוצע בספר זה, אך אלו הנכונים להתאמץ יבואו על שכרם האינטלקטואלי. מתבודד כי הדרך לחשיפת האמת ההיסטורית אינה רק בגילוי עובדות-יסוד ביחס לסקסטים יהודיים ודרך התחבוחם, כי אם גם ביחס לחוקרים שפעלו בשדה-מחקר זה מאז ראשיתה של חכמת ישראל ועד היום הזה.

ספר זה קורא תגר על זייפנים לסוגיהם: מזייפן של ממש, חסבור שמעשיו יותרו נסתרים לנצח, ועד לפסאודו-חוקרים בעולם פוסט מודרני, הסבורים כי מותר להם לכתוב על נושא, אף אם אינם בקיאים בו, בשמה של אידיאולוגיה כלשהי. והציקר, הספר מדגים את כותם של מדעי היהדות ומראה כי ניתן להגיע בתחום זה לפסגות חדשות.

מאיר בר-אילן, אוניברסיטת בר אילן